

Amatérská a profesionální ornitologie

Ornitolog nemusí „poznat ptáky“

Text a foto: Tomáš Grim

Ornitologa nepoznáme podle toho, že od sebe rozezná budnička většího a menšího. Nepředpokládám, že by s tímto rouháním členové ČSO nadšeně souhlasili – vždyť co by to bylo za ornitologa, kdyby ptáky nepoznal po hlase a po vzhledu! Taková námitka vyvěrá z poněkud nešťastné definice slova ornitolog. Slovník¹ správně uvádí, že ornitolog je „vědec studující ptáky“. Vzápětí však dodává, že tentýž termín se používá pro „amatéra, jenž má vážný zájem o ornitologii“. Podobná zmatenost převládá v literatuře i diskusích, kde se můžeme setkat jak s povýšeným ignorováním amatérů ze strany profesionálů, tak stejně arogantním odmítáním vědy ze strany amatérských milovníků ptactva.

1. Erritzoe et al. 2007. *The Ornithologist's Dictionary*. Lynx, Barcelona.

L. Varcenbacher při badání na ptáci biodiverzité vysokých And. Sopka Fuya-Fuya, Ekvádor.

Co je ornitologie?

Ornitologie je věda o ptácích, a ornitolog je tedy vědec. Dobrý vědec se pozná podle toho, že klade zajímavé otázky, vynalézá způsoby, jak na ně odpovědět, sbírá data, která analyzuje, interpretuje a publikuje, neboť nepublikované výsledky neexistují. Ptáci jsou pro ornitologa *modelovým systémem* – studium ptáků je jen *konkrétním* prostředkem, jak se dobrat odpovědí na otázky, které mají *obecnou* platnost a které by bylo lze zkoumat třeba na hrabosích, čolcích či plísniích. Značná část ornitologů se upsala studiu ptáků ne proto, že by za mlada bloumali s dalekohledem kolem rybníka (třeba jako autor tohoto textu). Z přirozené zvědavosti chtěli „dělat vědu“ a ptáky si vybrali jen jako jeden z mnoha možných modelových systémů. Není divu, že velká část ornitologů se o ptáky

nezajímá, alespoň ne tak jako ptáčkáři² („bird-watchers“, tedy amatéři, kteří ve volném čase pozorují ptactvo).

Před nedávnem jsem měl tu čest navštívit jistou ptací rezervaci v Latinské Americe s jedním z místních ornitologů. Šokovalo mě, že tento významný vědec a také hodnostář přední světové organizace na ochranu ptactva (BirdLife International) znal hlasy ptáků své vlasti hůře než já. Pak mi došlo, že ptací hlasy můj hostitel nezná nikoli přesto, ale právě proto, že je předním odborníkem v ornitologii! Kdyby rekreačně pozoroval ptáky, nemohl by věnovat svůj veškerý čas výzkumu.

Ovšemže záleží na náplni výzkumu. Např. z hlediska kvality mého bádání na rehkovy zahradním je úplně jedno, jestli poznám jakýkoli jiný ptací druh. Naopak neznalost plánování pokusů, statistiky a dalších s ptáky zcela nesouvisajících dovedností by mi takovou studii úplně znemožnila. Drtivá většina současného ornitologického výzkumu probíhá právě takto – jako studium vybraného problému na konkrétním modelovém druhu.

Práce vs. zábava

V dávných časech byl vědec-ornitolog chodící encyklopedií – dokázal zodpovědět, kolik vajíček snáší který druh sýkorky, kolik hnízdních pokusů za rok má střízlík, či kdy vrcholí přilet vlaštovek ze zimoviště. Ta doba, krásně zkarikovaná ve výkladu hraběte von Kratzmar o rarohu vrtivém (z filmu Adéla ještě nevečeřela), je dávno pryč. Nabífovat se seznamy popisných informací může kdekdo. A k ničemu to není, stejně už to máme všechno na internetu. Věda není popis, ale vysvětlení. Ornitolog se nepoznává podle toho, kolik životopisných informací o ptactvu dokáže odříkat (jak si často myslí laikové), ale podle seznamu publikací, v nichž dokázal vysvětlit nějakou zajímavou „opeřenou“ záhadu.

Ornitologie je zaměstnání. Ptáčkáření je koníček. Rozdíl mezi ornitologem a třeba entomologem, chemikem či medicínským badatelem je mnohem *menší* než rozdíl mezi ornitologem a ptáčkářem.

Ptáčkáři jsou různí a ornitologové jsou různí

Ne vše, co se tváří sofistikovaně jako věda, je opravdu věda. Správná věda je novátorská a elegantní – složité problémy řeší co nejjednodušším způsobem. Pokud to ovšem jde: na některé otázky bez složitých experimentů odpovědět nelze. Nepochybně právě složitost některých výzkumů a/nebo odtrženost řešených témat od reality je důvodem, proč se amatéři vůči vědě vyhrávají. Osobně proto věřím, že k práci vědce patří i schopnost složitá témata vysvětlit jednoduše a poutavě i „lidem z venku“.

Další příčinou odmítání akademické vědy amatéry bývá laický názor: „Proč se v tomhle vy vědci babráte, vždyť je to jasné“. Opravdu někdo věří, že grantové agentury a sponzoři vyhodí své drahocenné zdroje za řešení už vyřešeného tématu? Nehledě na to, že laická vysvětlení mnohdy pocházejí z dávno vyvrácených pravěkých populárně-vědních pojednání, či se dokonce jedná o zcela bizarní výmysly (čímž nepopírám, že amatér nespávaný znalostí teorie může přijít se zajímavým vysvětlením či tématem k výzkumu).

Rozdíly mezi profesionály se dnes zmenšují proto, že systém financování vědy silně tlačí na produkci kvalitních výsledků. Kdo neobstojí v tvrdé mezinárodní konkurenci, kde se produktivita měří kvalitou časopisů (tzv. impact factor)³ a kvalitou článků (tedy jejich citovaností),⁴ jde z kola ven.

Na druhé straně i nálepka „amatérský ornitolog“ zahrnuje pestrou škálu individualit. Někteří prostě „jezdí na ptáky“, někteří se honí

L. Polačiková při sběru dat v extrémních podmínkách novozélandské divočiny (botanická zahrada v Hamiltonu; aranžováno).

3 Grim 2009, *Živa* 57(1): XII–XIII.

4 Grim 2009, *Živa* 57(3): XLIV–XLV.

2 Grim 2011, *Vesmír* 90(4): 236–239.

Jeřáb Antigonin (*Grus antigone*), nejvyšší létající pták světa, láká ptáčkaře do proslulého severoindického národního parku Keoladeo Ghana (dříve rezervace Bharatpur).

Při hledání ptáků v deštném lese se „birdeři“ pěkně zapotí. Rezervace Cristalino, Brazílie.

za co největším počtem pozorovaných druhů (tzv. twitchers). Jiní vyvěšují budky a sledují hnízdění svých „svěrenců“, nebo pozorují ptáky na krmítku. Další se pokoušejí o v podstatě vědeckou práci, kdy sbírají standardní metodikou systematická pozorování (fenologie, hnízdní biologie, potrava apod.), nebo dokonce provádějí pokusy. Právě poslední jmenovaní mají největší potenciál přijít s nápady, které mohou být nové a zajímavé i pro profesionály.

Záludnosti amatérského přístupu

Když jsem vyhledával informace o růstu mláďat kukačky u různých hostitelů, narazil jsem i na článek, který na první pohled obsahoval informace o výchově kukačky rákosníkem zpěvným.⁵ Autor sice změřil rekordní počet růstových znaků mláďate (sedm!), ale ani jeden z nich

desátých let, kdy autor prováděl svou studii, existovaly minimálně desítky prací na toto téma a v době, kdy článek vyšel (2004), jich byly stovky, včetně řady knih. Kdyby autor nahlédl byť do jediné z nich, nemohl by ve své práci spáchat snad všechny myslitelné metodické prohřešky. Nejen zcela chaotická metodika, ale i prezentace výsledků jako rozvláčný popis všech jednotlivostí, absence jakéhokoli pokusu o zobecnění či antropomorfní interpretace chování ptáků by měly být odstrašujícím příkladem. Ptáky navíc autor trápil prezentacemi vycpanin způsobem, který by mu v dnešní době vysloužil finanční postih orgánů činných v ochraně přírody. Je to smutné: autorův zápal a nasazení (kéž bych je nacházel u svých studentů!) přišly zcela vniveč. Přitom stačilo „dát kafe nebo pivo“ s průměrně schopným profesionálním ornitologem a práce

dám: v tzv. závodech ve zbrojení mezi hostitelem a parazitem vzniká téměř *vždy* hostitelská obrana proti cizím vejčím, ale *nikdy* proti cizím mláďatům. Spolu s O. Mikulicou a norským kolegou O. Klevenem jsme pak přidali další pozorování a sepsali podobně kratičký článek, který nevyšel v Živě, ale v Proc. R. Soc. Lond. B, jednom z nejprestižnějších biologických časopisů.

Právě opouštění kukaččích mláďat je hezkým příkladem další amatéry přehlížené pravdy: pozorování sice může odhalit, že nějaký zajímavý jev existuje, ale neodpoví na otázku, *proč* existuje. Např. sebedelším koukáním na chování rákosníků nelze zjistit, proč některá kukaččí mláďata opouštějí. K tomu je potřeba experiment.⁹

V amatérské ornitologii se často setkáváme s tzv. kargo vědou¹⁰, kdy dotyčný „výzkumník“ napo-

Devatero rozdílů a jedna stejnost mezi amatérskými a profesionálními ornitology. Uvádím *obecné* rozdíly, které samozřejmě nevyklučují, že *konkrétní* amatér bude kovaný ve statistice lépe než profesionál, či profesionál bude mít lepší terénní zkušenost než amatér. Zatímco určité typy výzkumu amatéři dělat nemohou, jiné se bez nich neobejdou. Mezi amatéry a profesionály by neměla panovat rivalita, ale spolupráce – jejich možnosti a omezení jsou odlišné, a jejich role se proto vzájemně doplňují.

	Amatéri	Profesionálové
početně je jich	hodně	málo
na grantech	nezávisí	závisí
módní trendy je ovlivňují	málo	hodně (ale ne nevyhnutelně)
teorii, metodologii, statistiku	často neznají/ignorují	musejí znát
relevantní literaturu	často neznají/ignorují	musejí znát
informace v angličtině	často odmítají	často jiné neznají
terénní zkušenost	někdy rozsáhlá	někdy velmi omezená
časoprostorově náročné projekty	bez nich nebudou data	bez nich data nepůjde zpracovat
kritika vlastní práce	často berou osobně	je nedílnou součástí vědecké práce
chyby	dělají	dělají

nelze pro srovnávací studii použít. Stačilo si přečíst jakoukoli ze stovek prací o růstu mláďat a autorovi by bylo zřejmé, že kdyby zvážil hmotnost mláďate a nic dalšího, udělal by ornitologii mnohonásobně větší službu.

Na jiném článku⁶ téhož autora lze ilustrovat snad všechny základní problémy amatérského přístupu. V úvodu autor tvrdí, že v daném tématu „vykazuje činnost ornitologů mezeru“. Ano, mezera tu je, ale jinde: už v polovině osm-

p. Kubíka mohla být přínosná a zajímavá.

Do třetice příklad, který nakonec dobře dopadl. V roce 1993 vyšel v časopise Živa kratičký článek O. Mikulicí⁷, kde tento známý fotograf a filmař⁸ okrajově zmínil, že někteří rákosníci obecní občas opouštějí mláďata kukačky. Článek zapadl, přestože obsahoval toto zásadní zjištění. Proč zásadní? Opuštění kukaččích mláďat je v protikladu vůči základním učebnicovým prav-

dobuje činnosti spojené s děláním vědy, aniž by si uvědomoval, proč tak činí. Kargo věda je jen pokus o to, udělat dojem jako vážený vědec, třeba hromaděním vzorků či knih a článků v knihovně. Jenže věda není sběratelství. Samozřejmě: bez dobře nasbíraných dat a důkladné znalosti toho, co už se v daném tématu vyvíjelo, nelze dělat než mizernou vědu. Sběrem dat však věda nekončí, ale začíná. Od amatérů nelze očekávat, že budou kováni v teorii, statistice a metodologii

⁵ Kubík 2006, *Crex* 26: 99–102.

⁶ Kubík 2004, *Crex* 23/24: 15–32.

⁷ Mikulica 1993, *Živa* 41(2): 84.

⁸ Za film *Hýčkaný vetřelec (o kukačce)* získal v roce 2010 Cenu Ministerstva životního prostředí.

⁹ Grim 2007, *Proc. R. Soc. Lond. B* 274: 373–381.

¹⁰ Novotný 2000, *Vesmír* 79: 284.

vědy. Navíc jak teorie, tak standardy toho, co představuje kvalitní vědeckou práci, se dramaticky mění. Učit se podle byť jen „pár“ let starých článků může svést výzkum do slepé uličky. Nemluvě o populárně-vědecké literatuře – kdybych se dnes řídil teorií z knih Z. Veselovského, které mě k ornitologii přivedly, dopadl by můj výzkum bledě. Neznalost *dnešní* teorie atd. však zásadním způsobem omezuje potenciál amatérů přispět k vědeckému poznání.

Jak amatéři přispívají profesionálům?

Na rozdíl od jiných oborů je ornitologie přímo stvořená pro zapojení amatérů do výzkumu. Časoprostorově rozsáhlé akce, např. Jednotný program sčítání ptáků, se bez nich neobjedou. Stovky neprofesionálů totiž nasbírají za pár let data, která by hrstka profesionálních ornitologů sbírala celá staletí. Možnosti zapojení amatérů naleznete na stránkách ČSO v sekci Věda a výzkum.

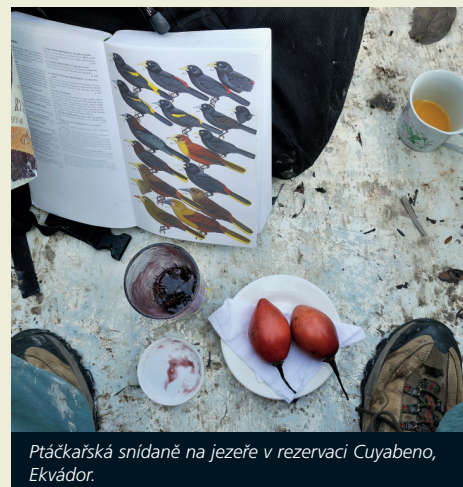
Amatérům lze jen doporučit, aby vlastní výzkum konzultovali s profesionály. Je smutné vidět deníček popsaný mnohaletými pozorováními, sebranými tak nešikovně, že je nelze statisticky zpracovat, a tedy ani rozumně interpretovat. Bohužel, někteří amatéři, jedni hnáni nenaplněnými ambicemi, jiní zas vyprovokováni povýšeným postojem některých vědců, odmítají teorii, metodologii či statistiku jako mlžení.¹¹ Je to naivní a nekonstruktivní – odmítat něco, protože

¹¹ Např. Zvářal 2006, *Panurus* 15: 47–56. Viz také: Reif 2007, *Panurus* 16: 65–67 a 69–72.

tomu nerozumím, není rozumné a dotýční si tak sami zavírají vrátka k možné užitečné spolupráci s profesionály. Ironií osudu právě ti, kdo odmítají statistiku, sbírají data, která (pokud vůbec) lze zpracovat a vyvodit z nich závěry pouze díky sofistikovaným statistickým metodám. Jistěže má každý svobodu brát pozorování ptáků jen jako soukromou zálibu a nezadatelné právo zapisovat si informace, které jsou k ničemu. Ale nezahřeje u srdce, když výsledky takového pozorování přinesou něco zajímavého i ostatním?

Jak profesionálové přispívají amatérům?

Je spolupráce mezi amatéry a profesionály jen jednostranným využíváním spoluobčanů, které nepostihl osud v podobě zaměstnaneckého vztahu na univerzitách a výzkumných ústavech? Určitě ne. Odkud získávají amatéři informace? Samozřejmě z médií, od internetu přes přírodopisné seriály až po časopisy jako *Vesmír* a *Živa*. Mějme na paměti, že nejen odborné publikace, třeba proslulý *Handbook of the Birds of the World*, by neexistovaly, nebýt amatérům nepřístupné vědecké ornitologie (přestože s vlastním nápadem i realizací přišel amatér J. del Hoyo). I zcela populární zdroje informací a vizuálního potěšení, jako třeba televizní přírodopisné seriály, by tu bez vědců nebyly. Skvostný *Život ptáků* Davida Attenborougha stojí a padá s poznatků čistě akademického výzkumu – není divu, že na konci každého dílu v poděkování se skví přehlídka nejvýznamnějších vědců studujících ptáky, od T. Birkheada

Ptáčkařská snídaně na jezeře v rezervaci Cuyabeno, Ekvádor.

přes N. B. Daviese či B. Lyona po A. Zahaviho. Bez jejich pro laiky těžko srozumitelných prací plných teoretických modelů a komplikované statistiky by neměl pan Attenborough o čem mluvit.

Ostatně, nezačíná být příroda zajímavá teprve ve chvíli, kdy na ni přestáváme jen němě zírat a začínáme si klást otázky? Proč je hýl rudý rudý? Proč klade průměrná sýkora koňadra 9 vajec a ne třeba 5 nebo 20? Proč je ve Stromovce méně druhů ptáků než v podobném parku v Sao Paulu? Na tyto a nekonečně podobných, zdánlivě triviálních otázek nelze bez vědy odpovědět a na mnohé nemůže dát věda odpověď bez informací získaných s pomocí amatérů. Na místě tedy není prezírávý postoj amatérů ani profesionálů, ale jejich vzájemná spolupráce. 🐦

„Čapí skupina“ obnovuje činnost

Foto: T. Bělka (birdphoto.cz)

Čáp bílý se stal jedním z prvních ptačích druhů, kterému ornitologové zorganizovali již v roce 1934 mezinárodní sčítání hnízdních párů.

Čáp bílý (*Ciconia ciconia*) patří na území naší republiky mezi pravidelně hnízdící druhy ptáků. V roce 1981 vznikla Pracovní skupina pro výzkum, ochranu a evidenci čápů bílých. „Čapí skupině“, fungující pod Českou společností ornitologickou a koordinovanou panem Bohumilem Rejmanem, se podařilo zásluhou

sítě dobrovolníků získat nejen přesné informace o existujících hnízdech, vylíhlých a vyvedených mláďatech, ale i další důležitá data jako rok založení hnízda a jeho poloha, data příletů a odletů a další fenologické informace spojené s čapím hnízděním. V posledních letech (2005–2010) však docházelo k mírnému pokle-

su monitorovacích aktivit důsledkem změny koordinátorů a nezájmu veřejnosti.

V současné době se snažíme obnovit dřívější pracovní čapí skupinu. Digitalizujeme veškerá existující historická data a zároveň shromažďujeme informace od několika málo dnes aktivních pozorovatelů. Naší prioritou je obnovit činnost skupiny, získávat nové dobrovolné pozorovatele, pokračovat ve sčítání a do budoucna vytvořit elektronickou databázi hnízd.

Chceme požádat o spolupráci hlavně bývalé pozorovatele a jejich spolupracovníky. Zapojit se mohou lidé, kteří mají se sčítáním nějakou zkušenost, ale i úplní laikové. Zároveň bychom chtěli ke sledování čápů nalákat i přírodovědné kroužky, školní třídy, seniory a všechny ostatní, kterým hnízdí čápi na domě nebo v blízkém okolí.

Výsledkem monitorovacích aktivit skupiny budou každoroční zprávy o čápu bílém na území České republiky. Dalším přínosem této snahy bude vznik webové databáze, která umožní přehledně zaznamenávat detaily o hnízdech, hnízdění a dalších čapích aktivitách.

Informace a novinky týkající se čápů budou uveřejňovány na webu ČSO. Jakékoli čapí dotazy, návrhy na spolupráci, vlastníky objektu s čapím hnízdem nebo zaznamenaná data z minulých let rádi uvítáme na e-mailu ondrova.marketa@seznam.cz nebo na adrese České společnosti ornitologické.

🐦 | Markéta Ondrová